

ЕСКІЗ МИРОНА

Понижче села Ластівок, Стрийського округу, стримить над Стриєм-рікою висока скала. Стіною бовдуриться вона над самим плесом ріки і своїм стовбурчастим верхом, зеленим від моху та папороті, роззирається по довколишніх горах. Стрий-ріка миє її стопи і в осінню повінь грізно бурлить та піниться, заливаючи вузьку стежечку, що в'ється попід скалу здовж берега ріки.

А довкола гори, покриті чорним смерековим лісом, де-де тільки верхи лисіються, мов блідо-зелені прогалини. Ластівки, вбоге гірське село, розкинулись оподалік в долині, закритій переліском. Пусто й сумно в сльотливий осінній день круг скали, тільки хвилі Стрия ревуть та розбиваються о щербате каміння.

Пусто й сумно було також в душі шандаря, що в сльотливий осінній день ішов стежкою понад ріку в плащі і чаку з когутовими перами, з гвером, перевішеним через плече, і роззирався довкола. Ніде ані душі, ані голосу людського, і коли б не бита стежка понад рікою, можна би було думати, що тут, в цій дикій лісистій кітловині не було ще й ноги людської від нащадку світу.

— Тьфу на таку песю службу! — воркотів шандар, обтираючи хусткою вуси, з котрих текла дощова вода.— Лазь і лазь, як виклятий, по тих проклятих вертепах, та й пусто-дурно! Ті мерзенні бойки бояться шандаря гірше чорта, кождий обминає тебе на тисячу кроків, скоро лиш де заздрить... Так і здаєсь, що кождий ось іно-що украв щось або вбив когось... А як котрого вже пристрітиш, то скорше би-сь від отсеї скали що-небудь дізнався, як від него... Тьфу на такий дикий народ!

Так воркочучи, шандар наближався ід скали, позирав на Стрий, що люто розбивав свої хвилі о каміння, немов і сам гнівався на той дикий бойківський народ.

— Ов, яка вода велика! — гаторив далі шандар сам з собою. Коби лиш стежку не залила та кладку не взяла, а то годі би було нині на ніч зайти до Ластівок, хоч вже й як близько! Вже то я ту в тих горах не маю щастя,— дарма робота! От вже четвертий раз іду тими вертепами,— і ще ані разу не удалось мені не то викрити якого злодія або розбійника,— а ту досить лиш раз зирнути, щоб переконатися, що злодіїв та розбійників є чимало! — Ба, навіть не можу хоч би якого мізерного волоцюгу або діда жебручого арештувати! Другі шандарі, що котрий піде, то все тих волоцюг, циганів та дідів тащить з собою цілу гурму, весь арешт в Сколім наповнить,— а я аби хоть одного! Другі вже по кілька "бельобунгів" підіставали, а я ані цень! Чи тебе лихо яке з таким щастєм, чи що!...

І шандар гнівно сплюнув і позирнув наперед себе. Він стояв уже перед самою скалою. Стежка підіймалася трохи на камінну приспу, по котрій вилася понад саме плесо, то знижуючись, то підходячи вгору. Але здалека вже побачив шандар, що зараз перше місце, де стежка знижувалась, тепер залите було каламутною водою.

— На маєш! — буркнув він гнівно. — Знов перепона! Прийдеся обходити того бовдура довкола, дертися з-пів години по хащах і зломах, а за той час міг би бути в Ластівках. Най то грім трісне в такий порядок!...

І, ховзаючись важкими чобітьми по мокрім моху, шандар пустився наліво, між хащі, під гору, щоб обійти скелю. Коли втім зирнув вбік і зупинився. Що за мара! Йому здалось, немов із скелі легенькою струйкою виповзає дим і, мов зляканий, живо розсівається і щезає в воздуху. Шандар зразу сам собі не вірив. Але коли постояв і поглядів ще пильніше, переконався, що й справді з-поміж щербатих скалистих зубців, немов з нутра головного стовбура видобувався дим. — Що се може бути? Шандар не був боязливий, але й його вергло в дрож, бо ніяк не міг доглубатися гадками, що се такого може бути. Але швидко він отямився.

— Певно, дроворуби кладуть огонь... А може які злодії? — подумав шандар. — Піти б подивитися!

І він почав з трудом спинатися по ховзьких облазах, аж туди, де понад них, мов велет, вистирчувала висока камінна стіна. Зразу не міг доглянути нічого. Вже вечоріло. Тінь від скал лягала іменно найгустіше в те місце, звідки виходив дим. Шандар дарма натужував очі і уха,— ні діздріти, ні дочути не можна було нічого, крім скаженого шуму ріки під скалою.

— Хто ту є, обзивайтеся! — крикнув шандар, але тільки відголос понуро повторив його слова. Тоді він приступив ближче. На невеличкій платформі між камінням видно було поламану сухарину, якісь свіжі ще кості і навіть кавалки якихось перегнулих онуч. — Ну, преці слід чоловіка! А призираючись ще ближче, шандар побачив і невеличку стежечку, що, мов гадина, висувалась з-між каміння, повзла прямо впоперек платформи і щезала в тіні під стіною, якраз там, звідки виходив дим. І аж наблизившись зовсім, він побачив в камені прорубану невелику діру, заткану сухою смерековою колодою. Серце у нього забило неспокійно. Взявши гвер обіруч, він обережно наближався. Тиша в нутрі таємничої ями ще дужче лякала його, і він в дусі проклинав себе, щохвилю перед тим крикнув був наголос. Зі всього він надіявся тепер якоїсь небезпечної засідки. Але вертати годі було. Він ще раз осмотрив шаблю і патронташ і тоді разом штовхнув багнетом колоду і відвалив її.

Дим бухнув напротив нього,— але за димом не видно було нічого. Щоб заздріти до нутра яскині, він мусив причакнути на п'очіпки. Аж коли дим розвіявся, шандар побачив нутро яскині, викованої в скалі. Кам'яні сірі стіни сходилися вгорі, мов склепіння. Вогкість каплями понависала на них. На долині в камінній підлозі насеред яскині була невеличка яма, в котрій тлів огонь. А довкола огню, сиділо кількоро люда, малих і великих, ледве поокриваних брудними лахами. Лиць їх шандар не міг добачити, хоч всі вони з переляком позирали на нього.

— Хто ви ту, обзивайтеся! — гримнув шандар.

— Цигани, паночку! — обізвався грубий, напівплачливий голос.

— А що ту робите?

— Бідуємо, паночку!

Шандар з трудом вліз до середини і почав роззирати людей і хату. В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковадло і молот на невеличкім візку; в другім куті — купка сухого ломаччя на топливо. На ломаччі порозвішувані були якісь лахи. А близь вогню, насеред яскині, була постіль цілої родини — околіт перегнилої соломи, постеленій на камені, та купа сухого моху і листя. Тільки з краю тої постелі, очевидно там, де спав батько, лежала невинправлена кінська шкіра, котрею старий ром* укривався.

— А кілько вас ту є? — спитав знов погрізно шандар, звертаючися до огнища.

— П'ятеро, паночку, п'ятеро,— відповів старий циган і піднявся на ноги, весь дрижачи з зимна. Прочі цигани також повставали. Крім старого, була там циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганчат. Всі вони були аж сині з стужі і попухлі з голоду.

— Чим ту жиєте, волоцюги? — питав шандар далі.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою! От нам конина здохла, то ще до нині було м'ясо.

— А давно ви ту?

— Дві неділі, паночку.

Шандаря чомусь лютили відповіді старого цигана. В тім його ніби плачливім голосі і в тім при кожній відповіді повторянім "паночку" він бачив немов насміх над своєю властею.

— А крадете много по селах? — питав він далі.

— Ні, паночку, не крадем! Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш робить, поки може, жиє з праці рук! Але тепер, як нам конина згубла, не маєм чим рушитися далі, мусимо пробути ту, поки троха не розпогодиться.

— Поки нового коня не вкрадете? — передразнював шандар.— Знаю, вас, знаю! Ану, збирайтеся та марш за мною!

— Куди, паночку? — спитав старий циган тремтячим голосом.

— Не питай, старий псе,— збирайся з своїм поганим стадом,— підемо до села. А там уже побачимо, що з вами зробити.

Старий циган став мов задеревілий. А втім, стара циганка, мов камінь з неба, верглася шандареві під ноги і заревіла, немов її збиралися різати.

— Паночку, паночку, голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш в таку студінь гнати в світ? Подивися, мої малі голісенькі, ми й самі не видержимо на тій студені! Змилуйся, паночку, змилуйся, не веди нас нікуди! Най бідні роми подіхають ще на божім світі!

— Не будеш ти тихо, опуде конопляний! — крикнув до неї шандар і копнув стару циганку чоботом в бік. — Зараз мені збирайтеся всі!

Тут уся родина, старі й малі, з вереском і плачем бухнулися шандареві в ноги і давай на всі боги просити його, щоб оставив їх в тій камінній хаті. Між тим, шандар і сам роздумував, що йому робити. Село ще не близько, дорога не рівна, ніч заходить,— тяжко буде йому самому запровадити цілу тоту ораву до села. Швидко він надумався інакше.

— Ну, чого ревете, дурні цигани,— сказав він. — Не бійтеся, я вас преці не поїм живих. Про мене, останьтеся ту. Але слухай, старий, до мого повороту не смій мені відси рушитись!

Старий циган стояв, як стовп. Він зачудуваними, тривожними очима дивився на шандаря, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого ти витріщив на мене очі, як баран підрізаний! — крикнув шандар. — Чуєш, чи ні, що тобі кажу! Не смій мені відси рушитися, поки я назад сюда не верну, бо нещастє твоє!

Старий циган все ще стояв мов онімій. Аж циганка, низько поклонившись шандареві, сказала: — "Добре, паночку, добре!" Шандар ще раз зирнув по яskinі, сплюнув з обридженням і вийшов.

— Волоцюги прокляті! — воркотів він. От аж де запхалися! Але я прецінь їх найшов! Чей же хоч тепер "бельобунг" буде!

II

— Чуєте, вйіте! — говорив другого дня рано шандар до ластівецького вйіта,— на вашім свідомі лишаю тутки тих волоцюгів! Ви мені ручите за то, щоби вони не утекли з своєї нори. А завтра вечером я вернуся назад, та й заберем їх до Сколього! Розумієте?

— Розумію, прошу пана. Я вже накажу парубкам, щоби їх припильнували. Не подіються, нікуди, за се ручу!

— А якби, може, я завтра не прийшов, то пильнуйте їх, поки хто-небудь не навідається за ними. Пустити тоту голоту з рук не можна. Тоби зараз кинулося красти.

— О, певне,— потакував вйіт, хоч він знав віддавна старого Пайкуша-коваля і знав, що ані він, ані його родина крадіжкою не займаються.

Але мабуть якась лиха доля позавиділа нашому шандареві майбутнього "бельобунгу" за арештування волоцюгів. Йдучи з Ластівки понад ріку, він щехав з стежки і впав в ріку. Бистра, глибока вода захопила його й звалила з ніг; гвер випав йому з рук і покотився з водою; він сам ледве з крайнім напруженням сил ухопився берега і виліз на тверду землю. Мокрий до нитки, дрижачий з студені і страху, він ледве доплентався до найближчого села. А тут зимний стоковий вітер жарив немилосердно, кидаючи жменями поміж дощ чимраз густіші платинки снігу. Напівдубілий і смертельно стомлений доплівся шандар до священика на ніч. На другий день прокинувся в важкій гарячці. Прийшлося йому перележати майже цілий тиждень в постелі в найбільшій ослабленні. Аж по тижні міг він піднятися і рушити назад до Скольного: Аж коли прийшов до Ластівки, пригадав собі циганів і запитав вїта, що з ними сталося.

— А що, прошу пана,— сидять собі в своїй норі.

— Сидять? — аж скрикнув, шандар.

— Як то, в таку студінь, в сніги і морози?

А й справді, в горах через той тиждень упав вже був глибокий сніг.

— А що, прошу пана,— ніхто за ними не питався. Старий кілька разів босий приходив до села жебрати, просився до хати до одного чоловіка, бо казав, що там дуже їм зимно,— але я не дозволив.

— Ви не дозволили?..

— Та ні,— сказав вїт і здвигнув плечима. — Адже пан казали, щоб я їх пильнував, щоби нікуди не рушалися з своєї норі, аж поки пан не вернуть!

Шандареві похолодніло в нутрі від тих слів. Він був не злий чоловік, хоч служба зачинала вже глушити в нім живі людські чуття. За те ж

недавня недуга зробила його знов трохи вразливішим на людське горе і людську муку.

— Ара, де присяжний? Збирайтеся й ви, вийте, та й ще кого кличте з возом,— поїдемо, треба привезти їх до села!

Війт рад-не рад зібрався. Поїхали. Шандар усю дорогу був чогось неспокійний, все позирав на скалу, що бовваніла в далі серед мли,— слідив оком, чи не покажеться над нею клубок диму. Але диму не видно було, тільки груба плахта снігу білілася на широкій голові скали.

— Ще вчора курилося,— сказав візник, а нині вже диму не видно!

— Чи лиш не втекли вони? — закинув війт.

Приїхали. Шандар перший, а за ним присяжний і війт почали дертися на скалу. Сліду не видно було ніякого в свіжій снігу. Вийшли на платформу,— глухо, мертво. Вхід до яскині затканий тою ж колодою. Отворили. Війт зазирнув до середини.

— Туй вони! — сказав до шандаря. — А що робите, Пайкушу? — крикнув до яскині. В яскині тільки глухо задуднів голос його власної бесіди. Не чуючи відповіді, війт, а за ним шандар і присяжний влізли до яскині. В яскині було страх холодно, як в гробі! А коли їх очі привикли до сумерку, то показалася їм страшна, роздираюча серце картина.

Довкола вигаслого вогнища лежали, сиділи і чіпіли цигани. У декого в руках був кусник недогризеної кінської шкіри, кілька кусників валялося ще обіч. А лиця у всіх сині. А очі у всіх скляні, витріщені, недвижні. А руки й ноги у всіх покорчені передсмертною судорогою. А всі — неживі.

Старшина стала, як громом поражена.

— Війте! — крикнув шандар, ледве переводячи дух. — Ви мені відповісте за їх смерть!

— Даруйте, пане,— відповів війт,— я робив, що ви казали! Най пан відповідають! Я в тім нічого не винен!

— Ну, то я, я винен? — скрикнув шандар. Але війт уже й не слухав його крику, а, закликавши візника, почав з ним і присяжним щось шептати, а потім всі три позносили трупи на сани і, не звертаючи навіть уваги на шандаря, рушили до Сколього.

Шандар стояв мов осуджений. Але звільна людське чуття, мов розблиснувша іскра, почало погасати. Шандар з чоловіка стався знов шандарем, службовим чоловіком.

— А хіба ж я тому що винен? — пробубонів він сам до себе. — Тьфу, пек, маро! Я їх преці не казав заморожувати! А дурний бойко гадає, що мені що зробити. Чекай трохи, побачимо, хто кому носа втре!

Службові взгляди швидко затерли в нім слід людського болю, думку про людське горе і муку, і, поправивши собі гвера на плечах, він поплівся до місточка.

* Цигани, як звісно, називають себе ромами.